

AZ ETHIKAI DETERMINISMUS ELMÉLETE.

Hatodik és utolsó közlemény.*)

XVII.

A MORALITÁS MEGVALÓSULÁSÁNAK FÖLTÉTELEI.

Általános tájékoztatás. Physiologiai és sociologiai tényezők. Hatásuk mérlegelése. A fejtegetés végeredménye. Determinismus és indeterminismus.

Fejtegetéseink folyamában több helyütt terjedelmesen kimutattuk, hogy az erkölcsi élet tünetényei csak épúgy, mint a szellemi és physikai élet jelenségei — hozzákötve bizonyos szervezeti sajátságokhoz, melyek azon jelenségek alapjául szolgáló dispositiók kifejlődése elé átléphetetlen korlátokat szabnak . . . hogy így minden egyes ember, erkölcsileg, szellemileg és physikailag egyformán, csak azzá lehessen, a mivé őt individuális természete minősíti.

Ebből folyólag már most minden nehézség nélkül következik, hogy midőn a moralitás megvalósulásának föltételeit kell kifürkésznünk, első sorban és mindenek előtt azon physiologiai factorokkal kell számolnunk, melyeket az emberi egyéni szervezet szolgáltat, mint a moralitás és criminalitas bő forrásait: és csak aztán reflektálhatunk azon sociologiai tényezőkre, melyeket az eredeti hajlamok kifejlődésének folyamában, a társadalmi élet-nyújtotta különböző viszonyok teremtenek — de a melyeknek már korántsem alkotó, hanem csak alakító befolyások van a morális élet tüneteire. Az anyagot és alapot,

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 159., 160., 161., 162. és 163. füzetében.

a melyből és a melyen az erkölcsi életnek ki kell fejlődnie: mindig a természet nyújtja, míg az úgynevezett sociologiai tényezők hatása csak arra terjedhet: hogy segítségökkel abból a természet adta anyagból és alapon, megfelelő formáit hozzuk elő a moralitásnak, és lehetőleg meggátoljuk a kicsapongó hajlamoknak tettekben való nyilvánúlhatását.

Vajon mindez milyen szövevényes módon és mesterséges eszközök alkalmazása által történik? És hogy maga e szervezeti dispositio milyen hatást fejt ki e tekintetben? E kérdések tüzetes fejtegetése — már természetesen nem tartozhatik e tanulmány szűk keretébe, hanem mindegyik magában, külön-külön is egy-egy egészen önálló tudomány: a criminalitas psychologiaja, és a sociologia egyik terjedelmes tárgya, mint a melyek föladata, hogy egyfelől a szellemi normalitás és anormalitás pathologiai formáinak, másfelől a társadalmi intézmények szervezetének, moralstatisztikai alapokon nyújtott kritikai ismertetését, s a moralításra való visszahatásuknak számszerű kimutatását eszközöljék. Míg a mi föladatunk e helyütt csak az lehet, hogy az itt kifejtett főbb eredményekre egyszerűen hivatkozva, újlag is konstatáljuk: mennyire determinálva van az ember erkölcsileg . . . és ez által az ethikai determinismus tudományos jogosúltsága mellett fölhozható érvek számát ismet egy csomó nevezetes argumentummal szaporítsuk.

a) *Physiologiai tényezők hatása.*

Első és legfőbb alapföltétele, mondhatnám *conditio sine qua non*ja a moralitásnak épúgy, mint általában minden szellemi tehetőségnek: a megfelelő, egészséges szellemi constitutio, az úgynevezett szellemi normalitás. Ez a főmomentum, a mely nélkül valódi moralis érzületről, állandó erkölcsi hangulatról szó sem lehet; a mint hogy kimagasló szellemi capacitássá sem válhatik senki, ha hozzávaló szellemi dispositiója nincsen. Ez az egészséges szellemi constitutio szolgálhat csak megfelelő talaja gyanánt az egészséges erkölcsi életnek; míg a tőle való eltérések által a criminalitas útjai egyengetvek. Kísértsük meg ez utóbbiakat megfelelő analysis alá vetni, a nyert eredményekből közbevetőleg a normalis szervezet formái is bizony fölismerhetők lesznek.

Az abnormitás pathologikus formái kétfélék: Vagy olyanok, melyek az idegrendszeren kívül; vagy a melyek azon belül esnek. Abban azonban valamennyien megegyeznek, hogy a criminalitásra való hajlamok okozatos föltételei.

Az idegrendszeren kívül eső szabálytalanságok fészke a tenyésző rendszer szerveiben keresendő. Ezek a bajok épen azért csak közbenjárólag érintik az idegrendszert: a vérkeringésben beállott zavarok, és a vér tartalmának vegyi átalakulásánál fogva: de így is több tekintetben befolyásolják a cselekvő alany elhatározását.

Mégis jóval fontosabbak az idegrendszer abnormitásai: a neurosis és psychosis különféle fajtái; melyek vagy kizárólag csak abnormis érzési és mozgási tünetekben jelenkeznek, mint a neurosis formái; vagy az öntudat különböző zavaraiiban nyilvánúlnak, és ezek a psychosis alakjai.

A neurosis formái: a hypochondria, hysteria, epilepsia.

A psychosis alakjai pedig: *a)* A lelki betegségek különböző nemei, melyek aztán vagy első vagy másodrendű bajok. Vagy más fölosztási alapon: totális vagy partialis zavarok a lelki életben. Az elsőkhöz tartoznak: a mania, melancholia. Az utóbbiakhoz: az örültség és elmeháborodás. *b)* A lelki élet el-fajulásai, melyek teljes elmezavarral nem járnak ugyan, hanem rudimentalis jelenségek vagy időszakai (periodicus) rohamok. Ezek Krafft-Ebing szerint: 1. az úgynevezett erkölcsi téboly (moral insanity); 2. a rohamos kicsapongó hajlam (das impulsive Irresein); 3. az időszakai hajlam bizonyos kihágások elkövetésére (das periodische Irresein); *c)* Az alkoholismus (a részegesség, iszákosság; delirium tremens); *d)* a veleszületett bárgyúság; idiotismus, cretinismus, szellemi korlátoltság.

Egy egész sorozata tehát a különféle szervezeti szabálytalanságoknak, a melyekre csak rá kell mutatni, hogy megért-sük, miféle kényszer nyomása alatt keletkeznek az erkölcsi extravagantiák praegnansabb formái; és tovább menve, azt is belássuk, hogy mennyire hozzá van kötve az organisációhoz az ember, még erkölcsi tekintetben is.

Mégse fogadjuk el a tények tanúskodását, és továbbra is megmaradjunk az indeterministicus ethika azon álláspontján, a melyen minden lépten-nyomon egy csomó ellentétes adatba ütközünk? Holott az ethikai determinismus elveivel, mindezen tüneteket a legérthetőbb módon megfejtethjük? Az elfogulat-

lan tudomány ítélő-széke előtt aligha az indeterminismus javára fog lebillenni a mérleg.

b) *Socialis tényezők és szerepök.*

A socialis tényezők hatásának mértékét vizsgálándók, a morál- és criminál-statisztika adataihoz kell fordulnunk tanácsért.

Azokat a problémákat, melyek e pontnál merülnek föl a tudományban, hiába akarnók bármily szépen kigondolt elméletek segítségével megoldani: az ilyen módon nyert eredményeknek semmi gyakorlati alkalmazásuk és reális jelentőségek sem leszen. Annak, a ki komoly tudományos szándékkal akar itt eljárni — csak egy útja van: hogy a tényeket, az emberi élet eseményeit kérdezze meg; és azok után a számadatok után induljon okoskodásaiban, melyeket a moralstatisztika nyújt a társadalmi élet különféle jelenségeiről — a társadalmi intézmények szervezete befolyásáról és az így nyert alapon vonja le következtetéseit értékek és jelentőségek felől.

Elvégre is, mainap már senki sem kételkedhetik azon, hogy az összes társadalmi jelenségek, sem a véletlen, sem az egyes ember önkényének, hanem a legkülönbözőbb okok és okozatok szövevényes összehatásának szükséges eredményei. A nélkül tehát, hogy az okok közül azokat, melyek állandóbb hatást fejtenek ki, mert forrásuk az emberi természetben rejlik, ki ne ismerjük, és hatásuk mértékét ne tanulmányozzuk: legfőlebb a sötétben tapogatózva, sejtelmeket kockáztathatunk egyik vagy másik társadalmi intézmény hatása értéke felől: de tudományos biztossággal — sőt még csak ilyen valószínűséggel se keletkezésökről vagy kifejlődésök föltételeiről, se a jövő idő eseményeire való befolyásukról alapos ítéletet nem formálhatunk.

Avagy talán komoly tudományos theoria gyanánt vehetők számba az indeterministicus ethika azon elméletei, melyeket a maga speculativ módszerével, tényeket és eseményeket ignorálva, állított föl?

És a tudományos kutatás és vizsgálódás módszereinek tüzetes analysise, mely annyi tévedést és fogyatkozást konstataált az egyoldalú speculativ philosophia módszeres eljárásában, nem követeli-e a kutatás azon módszerének alkalmazását itt is,

mely inductiv alapon indul, és csak azután, hogy az egyes okok törvényeinek ilyen úton való kikutatásával deductióinkat előzményekkel látta el, fog a szorosabb értelemben vett deductióhoz, azaz az egyes okok törvényeiből, összehatásuk eredményei kiszámításához — és végül a nyert eredmények igazolásához, megfelelő ellenpróbák alkalmazása által?

Ezek elől a kérdések elől nem szabad kitérnünk, ha igényt akarunk arra tartani, hogy eljárásunkat mindenki hibátlanak tarthassa. A rájuk adandó válasz pedig — bizonyára nem a régi *methodus* védelmére fog kelni.

Azonban hadd beszéljenek magok a morál- és criminálstatisztika adatai. Belőlök merithetjük a legbiztosabb érveket, alkalmazásuk értéke és jelentősége iránt az ethikában. Lapozgassunk csak kissé ez újabb keletű, de annál nagyobb fontosságú tudományban.

Kezdhetjük mindjárt a születési statisztikával, a melynek adatai nemcsak a nemek polarisatiójának és számokban is kifejezhető egyensúlyának kérdésében igazítanak útba, hanem az ezen eredményekből folyó további ethikai *consequentia*k: a monogamia, és az emberi nem organismusa egységét tárgyaló problémák megfejtésénél sem hagyhatók figyelmen kívül. Pedig ezek a problémák egyes ethikai természetű társadalmi intézmények szervezetének megalapításánál kétség kívül fölötte fontosak.

És tekintsük a házassági statisztikát a maga sokoldalú adataival, melyek egy vagy más oldalról, de valamiféle fölvilágosítást valamennyien nyújtanak e nevezetes kérdésben.

Mindazon viszonyok között, melyek a társadalmi életből fakadnak, ethikai szempontból a házassági viszony a legfontosabb. Sok tekintetben már ismeretes, de több oldalról még ma is titokszerű hatásánál fogva az ivadék organisatiójára: a nemzés befolyását a morális és immoralis hajlamok kifejlődésére, ma már nem lehet kétségbevonni. A *corruptio* gyökere sok esetben már itt keresendő. Midőn ma már nem tagadhatni, hogy az ember nagyrészt a szülők, dajka, hely, idő, levegő, fény, táplálék stb. behatásának összege; magától pedig senki sem lehet semmivé sem testileg, sem szellemileg, sem erkölcsileg. *Quid habes, quod non accepisti, et si accepisti, quid gloriaris, quasi non accepisti?*

Mint tagja a nagy természetnek, annak a sokoldalú szer-

vezetnek, mit világnak neveznek: e természet örök törvényei szerint keletkezik, fejlődik és hanyatlik az ember testileg-lelkileg és alakulásának gyökerét születése föltételeiben bírja. «Schiller és Shakespere, Mozart és Beethoven költők illetőleg zenészek voltak már a bölcsőben; és Raphaël festő leendett kezek nélkül is». (Oettingen.)

Egyszóval: az emberi szervezeti dispositiók typusa — valamint az emberi hajlamok ethikai iránya is, a nemzés által valamiképen föltételezve van; és minden, a mink van, apáinktól vagy anyáinktól szállott át reánk örökségképen.

E mellett növeli a családi élet fontosságát azon közvetlen és folytonos érintkezés, a melyben család a tagjai állanak egymással; s a melynél fogva az ily módon létrejött szellemi atmosphæra míg egyfelől már csírájában előlheti a legszebb hajlamokat, másfelől jelentékenyen előmozdíthatja az úgy is kártékony hajlamok kifejlődhetését, vagy épen ellenkező hatást fejt ki, és ez által az egyén erkölcsi hangulatának alakulására kétség kívül nagy befolyása van. Míg a családtalan élet nagyobbára az egoismus tenyésző helye: «mennél nagyobb a feleségtelen férfiak és férjtelen asszonyok száma — mondja helyesen Schwabe — annál erősebben tolódik az egoismus, egyoldalúság és szellemi szegénység felé a társadalom. A házassági szövetségen kívül élő ember nem ismeri a háznép iránti gondoskodást, vonzalmat s az abból folyó boldogságot.»

Ez az oka, hogy az összes tényezők között, melyek társadalmi úton hatnak a moralításra — a családi életnek van a legnevezetesebb szerepe s a házasság intézményének a legmélyebbre ható befolyása. Midőn pedig e nagy horderejű institutio szervezetének és hatásának föltételei és alapjai kellő módon csakis a moralstatisztika ide vonatkozó adataival világosíthatók meg, nem nehéz megérteni azt sem, hogy miért van, és minő természetű alkalmazása van a házassági statisztikának az ethikában?

Csak vázlatosan akarom érinteni azokat a kérdéseket, melyek itt föllebennek, és más úton, mint statisztikai számok alkalmazása által, meg nem fejthetők.

Az első és legfőbb kérdés az okok és föltételek kinyomozására vonatkozik, melyek elősegítik vagy megakadályozzák a házasságkötéseket, s a melyeknek kellő számba vétele által, az állam is megfelelő befolyással lehet e nevezetes társadalmi

viszony szabályozására és támogatására; a mennyiben pedig a normalis családi élet egyik legtermékenyebb talaja a moralis hajlamok kifejlődhetésének, közbenjárólag e czélnak is fontos szolgálatokat tehet.

Erkölcsei tekintetben épen nem mindegy, vajon egy ál-lamban több, vagy kevesebb házasság köttetik-e? Azaz, hogy a házasságkötések száma emelkedik-e vagy csökken és hogy milyen arányokban emelkedik vagy csökken. Mindenesetre szükséges tehát, hogy a törvényhozás tisztában legyen az okokkal és föltételekkel, melyek növelik vagy csökkentik a házasságkötések számát, és a mutatkozó szükséglet szerint intézkedjék a főnforgó bajok orvoslásával, vagy a kínálkozó előnyök okos fölhasználásával, a kedvező arányoknak még kedvezőbbekké tétele iránt.

Ez okok, a házassági statisztika adatai szerint: Vagy individualis okok, azaz olyanok, melyek az egyén természetében és társadalmi helyzetében fekszenek, milyenek: a természetes alapösztön a házasság iránt (*tendance au mariage*), az egyéni hajlamok, társadalmi állapot, érdek (érdekházasság, monstrosus házasság), életkor stb. Vagy külső physikai befolyások: élelem, lakásviszonyok, évszakok stb. Vagy végre társadalmi okok: néperköles, társadalmi intézmények, házassági akadályok, felekezeti rendszabályok stb.

Midőn tehát a házassági statisztika ezeket az okokat föl-kutatja, kétség kívül fölötte fontos adatokat szolgáltat az ethika és sociologia kezei közé, hogy e tudományok aztán ez adatok fölhasználásával állapíthassák meg azokat a föltételeket, melyek az emberiség organikus kifejlődésére nézve oly föltétlenül szükséges házassági intézmény szervezetének végleges megalkotásánál okvetetlenül tekintetbe veendő.

Egy másik ide vonatkozó érdekes kérdés, a házassági kötelék fölbonthatásának kérdése. Vajon közönyös dolog-e ethikai szempontból, s a házassági kötelék fölbonthatóságának vagy fölbonthatatlan voltának kimondott elvéből folyó consequentiák erkölcsi eredményeit tekintve: hogy valamely házassági törvény miképen rendelkezik e tekintetben? És vajon nincsen-e káros hatással a moralításra, ha egyöntetű és minden állampolgárra nézve egyformán érvényes törvények hiányában, a különböző felekezeti rendszabályok a legkülönbözőbb módon és elvek szerint intézkednek e fontos kérdésben: és épen ez ál-

tal nem egy esetben a legveszedelmesebb vallási conflictusokra szolgáltatnak okot és alkalmat? Melyik nézet indokoltabb és alkalmazásában károsabb vagy előnyösebb: az-e, mely a házasságot egyszerű magánjogi szerződésnek tekintí, a melyet épen azért a szerződő felek kénye-kedve szerint bármikor fölbonthatni? Vagy ellenkezőleg az, mely kellőleg mérlegelve e viszony social-ethikai horderéjét, azt egyáltalán fölbonthatatlannak tartja, vagy csak fölötte súlyos körülmények közt engedi meg, hogy fölbonthatassék.

Tekintettel a családi étellel elválaszthatatlanúl összekötött föladatakra, melyek kivált a gyermeknevelés nehéz munkájára, a jó erkölcsök megőrzésére és ápolására vonatkoznak; s a melyek megoldása szerfölött megnehezíthető vagy megkönnyíthető a szerint, a mint a fölvetett kérdések fölötti kutatásainkban más és más eredményekre jutunk: mindezen problémák nagy jelentőségét az ethikában alig lehet kétségbevonni. Mivel pedig nem kevésbbé kétségtelen, hogy habár tisztán elméleti úton, az emberi természetből, és a házassági viszonyjogi és ethikai természetéből levont adatok alapján is nyerhetni útba igazítást a szóban forgó problémákra nézve, minden tekintetben hibátlan, tudományos eredményhez mégis csak az által jutunk, ha az elméleti deductiók a moralstatisztika ide vágó adataival is kiegészítetnek; a tudomány szolgálatait e pontnál sem szabad kicsinyleni.

Mit használ a legszebb elmélet, ha a gyakorlati élet nemcsak hogy nem igazolja, de lépten-nyomon megczáfolja? Minden esetre nagy előnynek kell tehát tekintenünk, ha olyan adatok birtokába juthatunk, melyek számokban beszélnek valamely intézmény erkölcsi hatásának eredményei mellett vagy ellen, s ez által elméleti következtetéseinket is nevezetesen támogatják vagy gyöngítik. Ilyen adatokat pedig épen a moralstatisztika gyűjt és szolgáltat kezünk közzé.

Terjünk át most a rendetlen nemi közösség, a törvénytelen házasságok, prostitutio tünetei és következményei vizsgálatára, és ezekkel kapcsolatban a törvénytelen születések statisztikájából vett adatokra . . . s a kép, mely elénk tárul, ismét egy oly betegséget fog kimutatni, melyben egész társadalmunk sínlődik, s a melynek orvoslását államnak és társadalomnak egyformán, egyik legfőbb föladata gyanánt kell tekintenie.

Már maga a rendetlen nemi közösség, mely kiváltképen a törvénytelen házasságokban nyilvánul, elég baj kútforrása és elég ok arra nézve, hogy kártékony erkölcsi következményeket vonjon maga után, melyek ismét a törvénytelen születés veszélyeiben jelenkeznek. A prostitutio veszélyeivel azonban, ezek a bajok nem is mérközhetnek.

Nem tekintve azt, hogy legio azok száma, kik nemcsak erkölcsileg, de szellemileg és physikailag is áldozatául esnek e metelynek, itt a főbaj abban rejlik, hogy hatásában és következményeiben megtámadja az ivadékot is, és így egész nemzedékek lételét fenyegeti veszélylyel. Annál sürgösebbnek kell tekintenünk a gyógyszer alkalmazását, mely ha végleg nem segít is, legalább csökkentse a veszedelmet.

És épen e tekintetben — az orvosszerek alkalmazását illetőleg — ismét semmi sem nyújt hathatósabb segédkezet, mint a moralstatisztika . . . Midőn nemcsak azokat az okokat kutatja föl, melyek a baj elterjedésének legdúsabb forrásai; hanem azon intézkedések és rendszabályok hatása iránt is útbaigazít, melyek egy vagy más oldalról az állam vagy társadalom részéről hozattak, hogy segítségökkel a gyökeresen kiírt-hatatlan bajt legalább mérsékelni lehessen. A mi már magában véve is jelentékeny eredmény.

Ha én tudom, hogy az individualis okok mellett, melyek az egyéni szervezeti dispositióban bírják gyökéroket, minők: az excessivus hajlam, könnyelműség, hajlam a fényűzésre és dologtalanságra stb., nem kevésbé hathatós tényezői a prostitutio elterjedésének azok a társadalmi okok is, melyek az elhanyagolt nevelésre, zilált családi viszonyokra, a nyomorra, bizonyos nyilvános depraváló helyek erkölcsrontó hatására, nemkülönben arra a destructiv közszellemre vezethetők vissza, mely gúnyt űz a legszentebb érzelmekből, és kineveti a solid erkölcsöket: már legalább egy lépéssel előbbre vagyok azon baj gyógyításában, a melyre vállalkoztam, mert legalább tudom, hol kell keresnem a betegség gyökerét.

És ha azt is tudom, a mire pedig a moralstatisztika szintén megtanít, hogy minő irtózatoss mérvet ölt és minő végzetes következményekkel jár ez a metely; oly következményekkel, melyek testi és lelki desorganisatióban, a lélek paralysisében és bizonyos erkölcsstelen symptomák tipikus és állandó formájában nyilvánulnak, és a prostituáltaknak a cri-

minalításban való részességében számokkal is kifejezhetők: úgy még előbbre jutottam, mert immár azzal is tisztában vagyok, minő erélylyel és irányban kell dolgoznom, hogy vállalkozásomat legalább némi siker koronázza.

Míg végre, ha azon hatás értékét is sikerült megfigyelnem és statistice megvilágosítanom, melyet a kérdéses baj orvoslása végett hozott rendszabályok fejtenek ki; mely alapon aztán emez intézkedések ethikai jelentőségét is kellőleg mérlegelhetem; a mennyire lehetséges, mind összegyűjtöttem azon adatokat, melyek a prostitutio kérdésének egyébként fölötte complicált szárait kezembe szolgáltatják, és a probléma megoldását — a mennyire a mai kutatások eredményei megengedik — legalább előkészítik.

Vajon mi lehet a jól megértett föladata az államnak és társadalomnak a prostitutióval szemben?

Talán azért, mert ez a «kiírthatatlan» baj, a modern (!) társadalomra nézve már amúgyis nélkülözhetetlen szükséglet (Hügel);*) vagy mert «magasabb orvosi szempontok» annak elnyomása ellen határozottan tiltakoznak (Kühn);**) legalisáljuk a prostitutiót, mint ezt Hügel, dr. Kühn stb. komolyan követelik? De mit szólnak majd e törekvéshez a statisztika azon adatai, melyek a legalisálással összekötött eredményeket tárják elénk.

Avagy talán épen ellenkezőleg, a másik végletbe essünk, és a baj kiirtását tűzzel-vassal eszközöljük? Vajon azonban, nem boszúlja-e meg majd magát ez a drákói sanyarúság, mely sok tekintetben és bizonyos dolgokkal szemben alkalmazva, rendszerint többet árt mint használ?

És nem legcélszerűebb-e itt is a középútat választani, és azon lennünk, hogy megfelelő praeventív és repressív rendszabályok együttes és terv szerint való alkalmazásával, míg egyfelől a baj forrását és okait szüntetjük meg; másfelől annak legalább folytonosan nagyobb mérvben való elterjedését és veszélyes következményeit iparkodunk megakadályozni. A mire

*) Hügel: *Zur Geschichte, Statistik und Regelung der Prostitution*. Nach amtlichen Quellen. Wien. 1865.

**) Dr. Kühn: *Die Prostitution im XIX. Jahrhundert, vom sanitäts-polizeilichen Standpunkte*. Leipzig. 1871.

államnak és társadalomnak egyformán elég alkalma és eszköze is lehet, csak hozzá kell fogni komolyan a munkához.*)

Mindezen kérdések a legszorosabb kapcsolatban állanak egymással. Czélszerű intézkedéseket pedig, melyekkel az állam és társadalom az erkölcsiségnek is szolgálatokat tegyen, egyáltalán lehetetlen hozni a nélkül, hogy előbb velök ne legyen tisztában az ember, a mi ismét a moralstatisztika segítségével nélkül lehetetlen: hogy így ismét és újlag kénytelenek legyünk belátni e tudomány rendkívül fontos voltát socialis factorok hatásának mérlegelésénél, melyek a moralitást fejleszteni és az immoralitás terjedésének gátot vetni hivatvák.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha «a törvénytelen születések» társadalmi problémája ethikai fontosságát, és azokat a föladatokat tekintjük, melyeket az államnak és társadalomnak eme következményeiben nem kevésbé nagy horderejű jelenséggel szemben kell megoldani.

Első sorban itt is a statisztika emeli föl szavát, hogy figyelmeztessen arra a veszedelemre, mely e pontnál kivált két formában nyilatkozik: egyfelől a házasságon kívül született gyermekek aránytalanul magas halálozási percentjében; másfelől meg a criminalításban való részességökben . . . és ez által két irányban is fenyegeti a társadalmat.

Nem tartozik ide, a hol az én föladatomban alig terjedhet ki egyébre, mint hogy csak vázoljam azokat a tüneteket, melyek a társadalmi életben föl-föllebbennek és vagy fejlesztőleg vagy megrontólag hatnak az erkölcsiségre: hogy mindjárt az utolsó ízig részletezzem és tüzetesen meg is fejtssem mindazon kérdéseket, melyeket e tények elének tárnak.

Elég leszen, ha egyszerűen csak fölteszem e kérdéseket: Megtettek-e állam és társadalom mindent, mit tenniök kell és lehet vala, hogy e jelenség folytonos növekedésének útját állva, a vele együtt-járó morális bajok is orvosoltassanak, vagy legalább enyhíttessenek? Vagy ha e tekintetben mulasztás terheli mindkettőt, miféle intézkedések mutatkoznának olyanoknak, a melyek alkalmazása legtöbb sikerrel kecsegtet? Mit szólnak a statisztika adatai a lelcenz-rendszer mellett vagy ellen?

Gondolkodjunk komolyan e problémák fölött . . . ered-

*) R. v. Mohl: *Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*. Tübingen, 1832.

ményül újlag egy argumentumot nyerendünk a moralstatistika alkalmazásának szükségessége, és az ethikai determinismusként tudományos jogosultsága mellett.

Azután kérdezzük meg még egyikét a statisztika legfontosabb ágainak: a criminalstatistikát.

Mennyi adattal fogunk találkozni itt fölvetett problémánkat illetően? Melyek mindannyian olyan kérdések megfigyeltetését segítik elő, melyek nélkül egy lépést sem tehetünk a bűntények megakadályozása érdekében.

A bűnök elkövetésére való hajlam mellett mik a criminalitas főtenyezői és forrásai? Milyen módon oszlanak meg a bűnesetek: nem, életkor, vallás, műveltség stb. szerint? Milyen szerepe van a bűnbe való visszaesésnek, hol és kiknél mutat e jelenség legmagasabb percenteket? Mit tehet az állam és társadalom arra nézve, hogy csökkentse a bűnesetek számát? Van-e, és minő befolyása van a büntető-rendszernek (a börtön-rendszerre is ideértve) és igazságszolgáltatásnak a criminalitas szaporítására vagy apasztására?

A nélkül, hogy ezen és hasonló kérdések iránt statistice is tájékozva legyünk, legfőleg tétovázva s a bizonytalanságban tapogatózva foghatunk csak a munkához, a melynek főadata pedig nem csekélyebb, mint hogy megfelelő állami és társadalmi intézmények alkotása által, legalább a lehető legkisebb értékre szállítsa le a bűnesetek számát, és ily módon teljes energiával vessen gátot az immoralis hajlamok külső tetteiben való nyilvánulhatásának, s a társadalmi légkör megmélyezésének.

De még az említett adatokkal kezeinkben sem remélhetünk biztos sikert, ha a kérdéses, szerfölött szövevényes munkában, az állam és társadalom összes egyéb institutióinak hathatós közreműködésére, s a különböző egyházak támogatására is nem számíthatunk. Mert itt a baj gyökere sokkal mélyebben fekszik, és szétágazása sokkal kiterjedtebb, hogy sem az emberi létezéssel kapcsolatban álló összes socialis factorokra ne lenne szükség, a midőn vele szembe akarunk szállani.

Így jutottunk el azokhoz a kérdésekhez, a melyek formulázása által immár mindazon tényezőkre rámutattunk, a melyek kisebb-nagyobb mérvben, de valamennyien befolyásolják az erkölcsi élet tüneteit; a mennyiben míg egyfelől előmozdíthatják — természetesen csakis az individualis természet

által kimért határok között — az erkölcsi hajlamok kifejlődését; másfelől az excessivus szervezeti dispositióknak is gazdag táplálatot nyújthatnak, és ez által ismét az elerkölcstelenedés útjait egyengethetik.

Ezek a kérdések a következők:

Melyek azok a nevezetesebb társadalmi és állami intézmények, melyek az eddig fölemlítetteken kívül, szintén jelentékenyebb befolyással vannak a moralitásra vagy immoralitásra? A mennyiben talán az egyház és iskola foglalnak el a főhelyet e tekintetben, vajon milyen mérvű hatást fejthet ki az iskola: tehát a nevelés és tanítás az erkölcstelen hajlamok kifejlődésének megakadályozásában? És minő hatása lehet e tekintetben az egyháznak? Van-e, és minő befolyása van a különböző vallási elveknek, dogmáknak és meggyőződéseknek, kivált pedig a vallási morálnak a természetes erkölcsre? és ez úton tehet-e, és minő szolgálatokat tehet a vallás a moralitásnak?

Állam és egyház milyen viszonyban álljanak egymással, hogy ne csak ne akadályozzák, hanem kölcsönösen segítsék egymást a jogállapot megszilárdítása által az elerkölcstelenedés megakadályozásában is? Szabad egyház a szabad államban? Vagy: az államnak legyen joga az egyházak intézkedéseit ellenőrizni, és netalán túlkapásaikat megakadályozni?

A mennyiben továbbá a különböző humanitarius intézmények, jótékonyági egyletek, nem különben az állam büntető törvényei és rendőri intézkedései is kétség kívül fontos szerepre hivatvák a bűntények megakadályozásában, az a kérdés is ide tartozik: vajon milyen szellemben és elvek szerint vezetve, lehet legtöbb kilátás arra, hogy emezen az úton is hozzájárulhatunk a jogérzet és törvénytisztelet fejlesztéséhez, közvetve tehát az excessivus hajlamok tettekben való nyilvánulása elnyomásához is?

Az épen nem szükséges, hogy mind e kérdésekre már e helyütt kimerítő választ is adjunk, és aztán az ilyen úton nyert eredményeket összegezve állapítsuk meg a végeredményt, mely döntő ítéletet legyen hivatva mondani a kérdéses problémában. Azt a választ, a melyre nekünk itt szükségünk van, egészben és nagyban megadja a moral- és criminal-statisztika, midőn számokban és kifejezett adataikkal rámutatnak arra a sokoldalú befolyásra, melyet az állami és társadalmi intézmények —

egyenként és összesen — kifejtene az elerkölcstelenedés megátlásában és az erkölcsi hajlamok ápolásában és kifejlesztésében; és ez által számokkal is bebizonyítják, hogy az erkölcsi élet tünetei semmi esetre sem magyarázhatók meg az indeterministicus ethika elvei és elméletei szerint, sőt inkább minden lépten-nyomon az ethikai determinismus mellett bizonyítanak. Nincs egyéb hátra, mint hogy ugyanezen eredményt az utolsó szempontból is igazolandók: a megvalósult moralitás és immoralitás formáinak megismertetésébe fogjunk.

XVIII.

A MEGVALÓSULT MORALITÁS ÉS IMMORALITÁS FORMÁI.

Az ethikai erény és vétek fogalma. Tüzetes ismertetésök. Kellékeik. Forrásaik. Az indeterministicus ethika tantételei. Az ethikai determinismus végleges igazolása.

Mindaddig, míg az erkölcsös vagy erkölcstelen hajlamok külső tettekben nem nyilvánulnak: a moralitás vagy immoralitás pusztán és kizárólag az egyéni character dolga, melyet se ellenőrizni, se jogi elbírálás alá venni, se az államnak, se a társadalomnak, se az egyes embernek nem áll hatalmában.

A moralitás vagy immoralitás, sociális factorokká csak akkor válnak, a mikor külső cselekedetekben is nyilvánultan, valamiféle formát öltenek, és ezáltal a társadalmi élet alakulásaiba tényleg befolynak és az államot vagy társadalmat, vagy mindkettőt együtt, kitűzött céljaik megvalósításában támogatják vagy akadályozzák.

Ekkor azonban oly nevezetes szerepet játszanak, és ez okból a megvalósult moralitás vagy immoralitás formáinak ismertetése oly jelentékeny ethikai problémává lesz, hogy valamely ethikai rendszer értékének és alkalmazható voltának megítélésénél az a kérdés is méltán föltehető: vajon egyáltalán összeegyeztethetők-e eme rendszer elvei és tantételei azon eredményekkel, a melyekre a moralitás formáiról szóló tan jutott; vagy ha ezek az eredmények némely pontban talán kiigazításra szorulnának, a teljesített correctura a kérdéses rendszer elveit fogja-e igazolni?

Ez az oka, hogy abból a tervezetből, a mely szerint az ethikai determinismus tudományos jogosultságának kimutatását eszközölni akartuk, ezt a témát sem lehetett kihagynunk; sőt csakis annak minden oldalról történt megvilágosítása után tehetjük le nyugodtan a tollat: hogy a mennyire csekély erőnk és az elénk tűzött föladat szűkebb köre megengedte, minden módot fölhasználtunk, hogy a kérdéses elmélet tudományos jogosultságát és alkalmazható voltát bebizonyítsuk.

Azon elvek és eredmények után, melyeket a cselekedetek forrásáról általában, és a moralitás és immoralitás characteristicus vonásairól különösen is megállapítottunk, önkényt következik, hogy valamint a moralitás alapforrása az önzetlenség, az immoralitásé pedig az önzés (természetesen a maga helyén kifejtett értelemben véve): úgy a moralis és immoralis jellemű cselekedetek is ehhez képest, általában két, illetőleg egy-egy alapformát ölthetnek; és ezek a megvalósult moralitás és immoralitás alapformái: az ethikai erény és az ethikai véték.

Minden olyan cselekedet, a melyben önzetlen jóakarat nyilvánul, ethikai erény.

És minden olyan tett, melyet önző rosszakarat hoz létre, ethikai véték.

Valamennyi egyéb cselekedet pedig erkölcsileg közönyös.

Erkölcsei értékök szerint tehát összes cselekedeteink következőleg oszlanak meg: közönyös cselekedetekre, melyek semmiféle moralis mérlegelés alá nem esnek. És erkölcsi mérlegelés alá eső cselekedetekre; ezek: az ethikai erény és ethikai véték.

Azt hinni, hogy minden cselekedet, már eredeti természeténél fogva eo ipso erkölcsileg is elbírálandó, mint ezt az indeterministicus ethika tanítja, annyira téves, hogy épen megfordítva minden lépten-nyomon magából a moralitás természetéből ellenkező eredményekre kell jutnunk. Az ember társadalmi és egyéni életének szövevényes alakulásai közben, hányszor nincs és nem is lehet helye vagy tere annak, hogy a moralis character követelményei fölszínre juthassanak: annyira más természetű élet- és kenyér-kérdések megoldásával van túlhalmozva az illető? És a mindennapi élet mindennapi szükségletei hányszor absorbeálják az egész embert? Valóban nagyon téves fölfogás az a moralitásról, mely minden legcseké-

lyebb és magában teljesen értéktelen cselekedetben is erkölcsi értéket kutat és vél megállapíthatni.

Hanem igen is, úgy a moralitás, mint az immoralitás ölthet változó formákat, a melyek szerint a cselekedet erkölcsi értéke is változik — a szerint a mint benne a moralitás vagy immoralitás nagyobb vagy csekélyebb fokozatban nyilvánul: ámde ez a tény még épen nem jogosít föl arra, hogy abból folyólag minden cselekedetben moralitást vagy immoralitást keressünk.

Egyáltalán: az az egész elmélet az erény- és vétokról, melyet az indeterministicus ethikában találunk, sok tekintetben provocalja a helyreigazító kritikát.

Az ethikai erény és ethikai vétek azon fogalmát, a melyről a mi rendszerünk értelmében van szó, nem szabad azonosítani az indeterministicus ethika erény és vétek fogalmával.

Az erény és vétek fogalmai collectiv fogalmak, a melyek alá sok mindenféle cselekedet: úgynevezett erény és vétek foglalható, köztök az ethikai erény és ethikai vétek is: épen azért mindezen cselekedeteket úgy összezavarni, mint ezt az indeterministicus ethikában találjuk, hogy valamennyien az ethikai erény és ethikai vétek fogalma alá soroztatnak, minden esetre vastag logikai tévedés.

Az ethikai erényen és vétségen kívül vannak más társadalmi, vallási, hazafiúi, polgári stb. erények és vétkek — de ezeknek, szorosan véve a dolgot, vagy semmi, vagy csak igen kevés közük van az ethikai erényhez és vétkekhez. Válhatnak emezekké is; de nem szükségképen, természetöknél fogva azok. Sőt egy részökben nem is nyilvánul moralitás vagy immoralitás.

Csak a különböző (kivált pogány) vallási rendszerek és felekezeti rendszabályok által decretált erényekre és bűnökre, a különböző népszokás, nemzeti erkölcsök és társadalmi követelmények által szentesített társadalmi és polgári erényekre és vétségekre kell utaltom, hogy állításomat bebizonyítsam. A vallási vagy nemzetiségi fanatizmus, vagy gyűlölet diktálta erények, hogyan fejezhetnék ki a moralitás valódi lényegét? Hogyan lennenek tehát ethikai erényekül tekinthetők?

Mindenesetre szükségesnek mutatkozik — hogy ez elmélettel is tüzetesebben foglalkozzunk, s a nyert eredményt az ethikai determinismus érdekében értékesítsük.

a) *Ethikai erény.*

Az ethikai erény legegyszerűbb és legszabatosabb definiója imez: Az ethikai erény valamely legalis tettben reális moralitás. A mi más szavakkal annyit tesz, hogy ethikai erénynek csak olyan cselekedet tekinthető, a melynek a mellett, hogy kizárólag moralis alap-motivumokra kell visszavezethetőnek lennie, még az az előnye is megvan, hogy semmiféle positiv törvénybe sem ütközik.

Kellékei és alkotó elemei tehát minden ethikai erénynek: 1. A moralis szándék. 2. A legalis tett.

A moralis szándék az erkölcsi jelleget és értéket adja meg a tetteknek; hogy pedig a cselekedetnek törvényszerűnek is kell lennie, az az olyan, mely semmi positiv törvénybe sem ütközik: e pontnak fölvétele az ethikai erény elemei közé abban leli megfejtését, hogy ily módon eleje vétethessék annak a véletlennek, hogy az erény czíme és czége alatt olyasmi történhessen, a mi a társadalmi rendnek, köz-jólétnek s a fönnálló jogállapotnak bármily tekintetben kárára lehetne vagy fölforgatására szolgálhatna. A «finis santificat media»-féle elvek is egyúttal ezáltal kellő helyreigazítást és elintézészt nyernek.

Az erény fogalmának további részletezése és analysise azon elmélethez és eredményekhez fűződnek, melyeket más helyen a moralitás természete és lényege tárgyalásánál már terjedelmesen kifejtettünk, és itt egyszerűen csak alkalmaznunk kell.

Ez eredmények szerint a moralitás az önzetlenségben áll, és két főalakban nyilvánul: az önzetlen igazság- és emberszeretben; egészen nyilvánvaló tehát, hogy ez előzmények alapján az ethikai erénynek is két főalakját kell megkülönböztetnünk, mint az összes többi erények alapformáit és forrásait, vagy a régi kifejezést használva, mint sarkalatos erényeket. És ezek az alapformái az ethikai erénynek:

1. Az önzetlen igazságosság,
2. Az önzetlen emberszeretet erényei.

Az első negatív, a második positiv alakja az ethikai erénynek; mindketten együtt, annyira magukban foglalják, mondhatnám kimerítik a moralis character összes vonásait és tulajdonságait, hogy kívülök még más sarkalatos erényeket is föl-

venni — mint ezt az indeterministicus ethikában találjuk — teljesen indokolatlan eljárás.

1. Az önzetlen igazságosság erénye, olyan — minden számítás és önző érdek nélkül való cselekedetekben áll, a melyekkel nemcsak hogy nem sajátítjuk el mások bármily néven nevezhető tulajdonát, sőt a magunk szoros jogából is engedünk, ha hogy ezáltal embertársaink baján valami módon segíthetünk . . . és a méltányosságot helyezzük a sanyarú jog helyébe, saját hasznunk rovására, de még kárunkkal is, ha a szerencsétlenség foka úgy kívánja.

Az önzetlen jellemnek az a vonása érvényesül itt, a melynek erejénél fogva mások jogait és igazát még többre tartjuk, mint a magunkét, és ellenállhatatlan óvatossággal tartózkodunk minden legcsekélyebb igazságtalanságtól és jogsértéstől, habár ilyes cselekedeteinkből mások érzékenyebb vesztesége nélkül nevezetes hasznót is meríthetnénk.

Hatása kiterjed az élet összes viszonyaira, a melyek különböző alakulása szerint, maga is különböző formákat ölt ugyan, de ezek abban mindannyian megegyeznek, hogy mindegyikökből a legcorrectebb jogérzet nyilatkozik, mely a legfontosabb jogügyekben csak épen úgy féken tartja az önös törekvéseket, mint a legminutiosusabb dolgokban.

Közös forrása pedig valamennyinek az az ösztönszerű jóakarát és méltányosság, mely eleinte minden tüzetesebb megfontolás nélkül, közvetlenül a moralis character eredeti ösztönetől indítva kerül minden jogtalanságot, azonban fokunkint a fejlődő értelem közbeléptével, és folytonos gyakorlat útján öntudatos élet-maximává is válik, hogy mint ilyen, ezentúl minden cselekedetünknek egyik leghatalmasabb motora gyanánt — egyszersmind a törvényesség és jogállapotok állandó őréül szerepeljen . . . a melylyel, hatását tekintve, csakis az ethikai erény másik alapformája: az önzetlen emberszeretet erénye vetélkedhetik.

2. Az önzetlen emberszeretet erénye az összes ethikai erények legfőbbike, s az igazi moralis character legszebb nyilvánulata.

Lényegét tekintve, abban az úgynevezhető élő szeretetben áll, mely nemcsak hogy a legnagyobb óvatossággal nem tartózkodik minden jogsértéstől, hanem inkább minden alkalmat, melyet fölhasználnia lehet, a legkészségesebben megra-

gad, hogy embertársának segítséget vagy legalább enyhülést és vigasztalást nyújtson.

Ez azon emberszeretet, mely nem okoskodik, nem argumentál, nem számít, hanem mintegy önfelédten, kizárólag alapcharacterének közvetlen hatása alatt tesz; s habár a társadalmi élet különböző alakulásaihoz mérten, s az értelem higgadt ítéletének meghallgatásával, fokonkint szintén öntudatos életprincipiummá lesz is: még ez esetben sem a hidegen számító ész szaván indul, mely legfőlebb csak szabályozhatja vagy mérsekelheti szeretet-gyakorlataiban; hanem ösztönszerűleg segít — mert character-e így kívánja.

Forrása: az az önzetlen, mélyebb részvét, a melylyel más baját csak úgy érezzük, mint a magunkét, s a melynek természet-e és egyedüli öröme a segély-nyújtás. A mily kevés ilyen valódi önzetlen character található aránylag a mi humanisticus világunkban: épen oly magas fokozata az, az igazi moralitásnak. Kivételes példánya az önös emberi természetnek. Extremitás, a melynek szélesebb körben való elterjedése . . . az emberi együtt-lét eszményét létesítené.

Íme az ethikai erény fogalma és természete — az ethikai determinismus értelmében!

Vessük össze immár ezzel az elmélettel az indeterministicus ethika tantételeit az erényről. Azután tegyük föl a kérdést, hogy vajon melyikét kell a két theoria közül correctebbnek tekintenünk?

Az indeterministicus ethika, valamint összes egyéb elméleteit, úgy az erényre vonatkozó tantételeit is az «önkényes akarat» alap-fogalmához és elméletéhez fűzi.

Más helyen terjedelmesen kimutattuk már ez elmélet tévedéseit. Mivel azonban sehol sem boszúlja meg magát ez a theoria jobban, mint épen e pontnál, szükségesnek mutatkozik, hogy arra e helyütt újból is reflektáljunk.

Lássuk mindenek előtt az erény definitióját e rendszer értelmében.

Az erény — így szól a meghatározás — az akarat állandó készsége, mindig az ethikai főelv szerint cselekedni, az erkölestörvény iránti tiszteletből. *Affectio animi constans. Recta ratio.* (Cicero.)

Kérdezem azonban, vajon miféle garantiát nyújthat az

«önkéntes akarat» azon állandó készség iránt, a mely pedig itt az erény egyik főalkotó eleme gyanánt követeltetik?

Vajon miféle természetű állandó készség lehet az, melyet az akarat szeszélye minden pillanatban megbonthat?

Ha az erény fogalmában szükségképen föl kell vennünk valamiféle constans elemet, a mint hogy kell, úgy az önkéntes akarat fogalmával is okvetetlenül szakítani kell, mert ez a két dolog együtt meg nem fér. Ez esetben pedig nincsen más mód, mint hogy az ethikai determinismus álláspontját fogadjuk el.

De menjünk tovább. Az «állandó készség» mellett még az «erkölcsi föelv értelmében», az «erkölcstörvény iránti tiszteletből» véghez vitt cselekedetek minősítettnek olyan elemekül, melyek nélkül «erény» létre nem jöhet.

Ámde, úgy az erkölcstörvény fogalmát, mint a törvény iránti tisztelet postulatumát illetőleg, már eddigi fejtegetéseinkben tüzetesen kimutattuk, hogy míg az első fogalomnak applicatiója nem lehet: a tisztelet postulatumának meg az a jellege nincs meg, a mely által a tett erkölcsi természetet öltene. Midőn tehát ilyenén, egyrészt téves, másrészt a moralitás fogalmától teljesen idegen elemekkel dolgozik ez az ethika: már e tekinteteknél fogva sem fogadhatók el definitiói correctek gyanánt.

Még kevésbbé állják ki a kritikát e fogalom további distinctiói és részletezései.

«Az erényben — így folytatják — megkülönböztethetjük az alakit és anyagit. Az alaki erény, maga az állandó akarat, az ethikai föelv szerint cselekedni, az erkölcstörvény iránti tiszteletből. És e tekintetben az erény csak egy, mely alakinak vagy tisztának is neveztetik.»

Ámde az «alak» csak egyik eleme az erénynek, melyet mi, mint «moralis szándékot» ismertettünk, magában véve tehát még épen nem erény. A minthogy alaki vagy tiszta erényről már beszélni is: contradictio in adjecto. Minden erénynek tetteben kell nyilvánulnia, különben pusztá moralis szándéknak marad, mely nem realisálódott, formát nem öltött; tehát erénynek nem is nevezhető.

«Az erény anyagát pedig a tárgyak teszik, melyekre az alaki erény vonatkozik. Azért annyi anyagi erény van, a hány tárgyra alkalmazható az alaki erény!»

Csakhogy itt meg az a hiba, hogy magában véve —

in se — semmiféle cselekedet sem erény, mivel csakis a «szándék» által lesz azzá, a mely épen oly kiegészítő része minden ethikai erénynek, mint a cselekedetnek a positiv törvényekkel való megegyezése (a legalis tett): a másik szintén nélkülözhetetlen momentum.

Mindenesetre nagy fogalomzavart kell tehát constataálnunk e pontnál, mely magának az egész elméletnek szabatosságát és helyes voltát alterálja, és a deterministicus és indeterministicus rendszerek tudományos értékének mérlegelésénél ez utóbbi rovására esik a mérlegbe.

A mi végre az elmélet azon pontját illeti, mely azon anyagi erényeket, a melyekben leginkább mutatkozik az alaki erény, sarkalatos erényekké decretálja, és négy ilyen erényt különböztet meg: az okosság (*σοφία*), az igazságosság (*δικαιοσύνη*), a lelki bátorság (*ἀνδρεία*), és a mértékletesség (*σωφροσύνη*) erényeit, nem tehetni-e itt méltán azt az ellenvetést, hogy vajon mi az alapja és indokolása ennek az egész distinctiónak?

Talán mert Plátó óta minden ethika így tanítja?

Nekem azonban úgy látszik, hogy az igazságosságot kivéve, a többi három ugynevezett sarkalatos erényben nem épen valami szembetűnő módon mutatkozik a valódi moralitás igazi lényege.

Alkalmazzuk csak az ethikai erény definitióját.

Az ethikai erény valamely törvényszerű tethben realisált moralitás.

Már most kérdem: ugyan miféle moralitás nyilvánul a bölcsességben, vegyük bár e fogalmat bármilyen átvitt értelemben? Az okosság lehet dianoétikai erény, de nem erkölcsi vagy ethikai erény, mely különbséget nem szabad szem elől téveszteni.

És ugyanezt a kérdést ismételtetjük a lelki bátorság és mértékletesség, mint sarkalatos erények természete kutatásánál is.

A lelki bátorság kétség kívül szép vonása a lelkületnek, de közte és a moralitás között semmiféle bensőbb kapcsolat vagy vonatkozás sem constataálható. A mértékletesség is követelménye a józan életrendnek; mert föltétele a testi és lelki szervezet rendeltetésszerű kifejlődhetésének: de a moralitás egészen más természetű tulajdonság.

Az askéta-fölfogás ethikai értékét a maga helyén már

kellőleg mérlegeltem. Itt csak ismételhetem az eredményt, hogy részemről azon fölfogásban, mely a legfőbb erényt az önsanyargatásban keresi, és a moralitás alap-követelményét abban találja, hogy az ember előlje magában az érzéki természetet: nem a meghamisíthatlan moralitás lényegének helyes fölismerését, hanem inkább az exaltált fanatizmus szülte beteges phantasia éretlen gyümölcsét látom.

A jól fölfogott és helyesen értelmezett moralitás alap-követelménye nem az, hogy az ember folyton-folyvást csak a maga saját érdekeivel foglalkozzék; hanem hogy a mások baján törekedjék segíteni. E rövidke reflexio egymaga lerontja az indeterministicus ethika egész erénytánát. Nyugodtan áttérhetünk az ethikai vétek fogalmának ismertetésére.

b) *Ethikai vétek.*

Föladatunk mindegyre könnyebbé és egyszerűbbé válik. A helyes alapokra fektetett, és logikai szoros következetességgel keresztül vitt rendszer mind szembetünöbben tárja eléink előnyeit, midőn az utolsó pontnál, melyet problémánk megoldása végett még tárgyalnunk kell: az ethikai vétek fogalmának analysisénél, immár alig akad egyéb dologunk, mint hogy megfelelő módon alkalmazzuk az eredményeket, a melyeket eddig általában, de kivált az erény fogalmának tárgyalásánál nyertünk.

Halljuk mindenek előtt a definitiót.

Az ethikai vétek, valamely törvényellenes cselekedetben realisált immoralitás. Olyan tett, a melynek, a mellett hogy múlhatatlanul gonosz szándékból kell származnia, még az a hibája is megvan, hogy valamiféle positiv törvénybe is beleütkezik. Íme a legegyszerűbb és mégis szabatos meghatározás; melyből az ethikai vétek kellei és alkotó elemei is minden nehézség nélkül leszarmaztathatók. Ezek: 1. az immoralis szándék, 2. az illegalis tett.

Az immoralis szándék, vagy kisebb nagyobb fokú malitia, az «erkölcstelen» jelleget adja meg a tettnek; hogy pedig a cselekedetnek törvényellenesnek is kell lennie: eme kellék fölvételének az ethikai vétek fogalmában az az értelme, hogy mindaddig, míg valakit valami módon tényleg meg nem károsítottunk, tehát cselekedeteink a positiv állami törvények által

kiszabott körben mozognak — ha intentióink erkölcstelenek voltak is, mert megfelelő formában nem nyilatkozhattak . . . ethikai vétkül nem minősíthetők.

A vétek fogalmának további elemezésénél azon elvek szolgálnak irányadókül, a melyekre már az immoralitás lényegének meghatározásánál jutottunk.

Ez elvek szerint az immoralitás a maga helyén kellőképen értelmezett önzésben áll, és két főalakban nyilvánul: az önző igazságtalanságban és embertelenségben. Egészen természetes tehát, hogy az ethikai véteknek is két főalakját kell megkülönböztetnünk. mint az összes többi vétek alapformáit és forrásait. És ezek az alapformák:

1. Az önző igazságtalanság,
2. Az önző embertelenség vétkei.

Mindkettő mind positiv, mind negativ alakban nyilvánulhat, a különböző módon alakult viszonyok, s az egyéni character sajátos vonásai szerint.

1. Az önző igazságtalanság, mint ethikai vétek, olyan önző érdek sugallta törvénytelen cselekedetekben áll, a melyekkel nemcsak hogy a magunk úgy képzelt szoros jogát a legszélső határokon is túlterjesztjük, habár csak a kellő mértéket megtartva is a legnagyobb bajból szabadíthatnók ki embertársainkat, de még attól sem rettenünk vissza, hogy olyan igazságtalanságot kövessünk el, a melyből ránk ugyan semmi haszon, de másokra annál nagyobb kár háramlik.

A gonosz jellemnek az a vonása érvényesül tehát itt, a melynek erejénél fogva mások jogait és igazát semmibe sem vesszük; és bármilyen égbekiáltó igazságtalanságra és jogsértésre képesek vagyunk, ha ily módon valami haszonhoz juthatunk — avagy pusztá irigységből és rossz akaratból. Mely esetben aztán az önös emberi természet se korlátot, se mértéket nem ismer, és a legkülönbözőbb alakokat ölti fel, csakhogy czélt érhessen.

Forrása: az az ösztönszerű rosszakarát és érzéketlenség mások sorsa iránt, mely eleinte minden tüzetesebbb megfontolás nélkül, közvetlenül az immoralis character alaphangulatától indítva, követi el a sérelmeket; azonban fokonként, a helytelen irányban fejlődő értelem közbeléptével, és kedvező viszonyok között, annyira meggyökeredzik, és az egyszerű bűnre való fogékonyságból olyan tökéletesen kész gonosz jellem női ki magát, a mely csak alkalomra vár, hogy egész erejével föl-

léphessen és hatását tekintve, csakis az ethikai véték másik alapformája: az önző embertelenség nyilvánulatai múlhatják fölül.

2. Az önző embertelenség az összes ethikai vétkek legfőbbike, s az immoralis character szélső nyilvánulata.

Lényegét tekintve, abban a minden nemesebb érzéstől idegen, rideg érzéketlenségben áll, mely nemcsak hogy nem kerüli a jogsértést; sőt inkább készségesen ragad meg minden alkalmat, hogy másnak kárt vagy bajt okozhasson.

Ez az a malitia, melynek legnagyobb öröme és boldogsága abban rejlik, ha mást bántalmazhat; jogaiban vagy személyében akármi módon megsérthet s a mely minél furfangosabb és számítóbb, általa az ethikai véték is annál kifejtettebb alakban és magasabb fokozaton jelenkezik.

Forrása: azon rideg, érzéketlen kedély, mely más baja vagy sorsa iránt egyáltalán semmi rokon érzéssel sem viseltetik, és túlzó egoismusában a saját egyéni érdekein és hasznán kívül más czélt nem ismer: ha csak még azt nem, hogy másokat bántalmazzon.

Mindenesetre az immoralis characternek olyan végletes fejlődési alakzatával van tehát itt dolgunk, melynek hatását csakis a legkörültekintőbb módon alkotott erőszakos rendszabályok segítségével lehet paralysálni, teljesen kiírtani azonban soha sem lesz lehetséges.

Lássuk már most az indeterministicus ethika ide vágó tantételeit, hogy aztán e pontnál is megvonhassuk a parallelát.

Azt talán mondanom is fölösleges, hogy valamint általában minden egyéb problémánál, úgy e pontra nézve is az indeterminizmus, az «önkényes akarat» fogalmát veszi alapul, és ehhez mértén construálja tantételeit.

A véték definitiója e rendszer értelmében imez:

A véték az erkölcsi törvénynek szabad akaratból való megszegése, az erkölestörvény iránti tiszteletlenségből.

Kérdezem azonban: vajon csakugyan olyan nagy hatalom lenne az a «szabad akarat» (helyesebben önkényes akarat), hogy a legmoralisabb jellemű embernek is csupán akarnia kell, hogy például akár a legsúlyosabb vétséget elkövesse és nyomban ki is telik tőle, hogy megtegye? E mellett minden egyéb tényező közbejötté nélkül, tényleg és csakugyan kizárólag csak az akaratnak lenne döntő szerepe a különféle büntények elkövetésénél?

Hiszen ez esetben annyira ingoványos talajra volna alapítva az erkölcsi élet, hogy annak teljes alásüllyedésétől minden pillanatban méltán félhetnénk!

Avagy talán lihető, hogy pusztá erőszakos rendszabályokkal útját állhatnók az elerkölcstelenedés minden irányban való elterjedésének; vagy okszerűen munkálhatnánk az erkölcsi hajlamok kifejlesztésén: ha a moralitásra és immoralitásra való dispositióban, magában az emberi szervezetben nem léteznék egy olyan szilárd alapja az erkölcsiségnek, mely legfőbb garantiája minden egyes ember egyéni moralitásának?

Az első esetben ugyan önkényes, a másodikban pedig nagyon erőszakos tényezővel akarjuk értelmezni az erkölcsi élet tüneteit, hogy a ható factoroknak már ezen természetellenességénél fogva magát az egész fölfogást incorrectnek kell minősítenünk. Ide járul, hogy: «az erkölcstörvény» — «erkölcstörvény iránti tiszteletlenség», melyekre a kérdéses definitióban hivatkozás történik, szintén nem olyan természetű dolgok — mint ezt egyébként az erény fogalmánál már kimutattuk — melyekkel a vétek fogalmát szabatosan lehetne értelmezni. E szempontból is helytelennek kell tehát tartanunk a szóban forgó meghatározást.

Azonban nem kevésbé helytelenek, sőt tévesek e fogalom további distinctiói és részletezései.

Az indeterministicus ethika a vétekben is megkülönbözteti — úgy mint az erényben — az alakit és anyagit. Az alaki vétek vagy bűn, maga az erkölcstörvény iránti tiszteletlenség, és e tekintetben a bűn csak egy. Holott a bűn anyagát a cselekedetek tárgyai teszik, miért is annyi anyagi bűn van, a hány tárgyra vonatkozhatik az alaki bűn.

De van-e ennek a megkülönböztetésnek valami realis alapja?

Már föntebb kifejtők, hogy úgy az erénynek, mint a véteknek két-két lényeges alkotó része van: 1. a moralis vagy immoralis szándék; és 2. a legalis vagy illegalis tett. Egy-magában egyikök sem tekinthető sem erénynek, sem véteknek. Tisztán «alaki» vagy «anyagi» erényről vagy vétekről beszélni tehát mindenesetre annyit tesz, mint teljesen félreismerni emez erkölcsi jelenségek természetét, és összekuszálni össze nem tartozó fogalmakat.

Valamint minden erénynek, úgy minden véteknek is

okvetetlenül tettben kell nyilvánúlnia; különben pusztán immoralis szándéknak marad, mely nem valósult meg, tehát vétéknek nem is nevezhető.

És viszont: valamint in se, magában véve, semmiféle cselekedet sem erény, mert csakis immoralis szándék által lesz azzá, úgy a tett «véték-jellegét» is kizárólag az immoralis szándék adja meg; a mely nélkül a cselekedet legfőlegb törvénytelen, káros, oktalan stb. cselekedet leszen, etikai vétékké azonban nem minősíthetni.

De téves a következő fogalom, illetőleg állapotmagyarázat is: «Ha valamely bűn iránt állandó hajlamunk van, azt vétéknek mondjuk. Ha pedig az erkölcsi törvény elleni hajlandóság az ember összes gondolkodására és cselekedeteire kiterjed, az ilyen állapot vétékességnek neveztetik!» Az etikai vétéknek nincsen más forrása, mint az immoralis character, alaphangulat; mely különféle formákat ölthet, különböző cselekedetekben, különböző fokban nyilvánulhat, de etikai vétékké csak akkor válik, ha azon immoralis alaphangulatból folyólag valami illegális tett származik. «Valamely bűn iránti állandó hajlam» tehát még mindig csak hajlam, és nem véték. A «vétékesség» állapotának magyarázata pedig a milyen érthetetlen, épen oly helytelen. «Hogy az erkölcsi törvény elleni hajlandóság az ember összes (!) gondolkodására és cselekedeteire kiterjedjen» Ez a föltevés, illetőleg postulatum, annyira képtelen, hogy üres szavak minden értelem nélküli conglomeratumánál egyébbnek alig tekinthető.

Legtöbb furcsasággal mégis a bűn-lajstrom revisiójánál találkozunk, a melyet részben az úgynevezett sarkalatos bűnök, részben az erkölcsi kötelességek megszegéséből keletkezett vétékek egybeállításával construáltak.

Teljesen fölöslegesnek tartom, hogy mindezen bűnökre részletesen reflectáljak; s az itt előforduló tévedéseket egyenkint rectificáljam. Az alapdefinitio, melylyel a véték lényegét és természetét meghatároztuk, sokkal egyszerűbb és alkalmazásában is könnyebb, hogy sem szükségesnek mutatkoznék azt az egyes specialis esetek felsorolásával még bővebben illustrálni, és mintegy kibővíteni. A kérdéses hibák és tévedések pedig sokkal szembetűnőbbek, hogy sem egyenkint is rájuk kellene mutatni, és szükségesnek mutatkoznék, azokat külön-külön is helyreigazítani.

Elég legyen megjegyeznem, hogy az indeterministicus ethika itt is helytelenül értelmezte, és tévesen oldotta meg föladatát, midőn abban a hiszemben, hogy e kérdés tárgyalásánál az egyes bűnesetek pusztja elősorolása a földolog: épen a legfontosabb teendőről, azon okok és tényezők föl kutatásáról feledkezett meg, melyek a bűn elkövetésére való hajlam mellett, legfőképen befolyásolják a character-t; és a melyeknek okos számbavételével még leginkább elzárhatók az immoralitás útjai.

Való igaz, hogy az erkölestelenség számtalan formában nyilvánulhat, a melyeknek, mint büntetendő vétségeknek vagy bűneseteknek részletezése, úgy a positiv jogtanban mint a vallási erköstanban egészen helyén van, sőt szükséges. De egészen más földadata van, mint ezt a maga helyén elég érthetően kifejtettük, a philosophiai ethikának, a mely tudomány tehát azáltal, hogy a büntető jog- és vallás erkölcs-tanból egyszerűen csak átveszi ezeket az egyes bűneseteket: újból is abba a hibába esik, hogy túllépve saját hatáskörén, idegen terrenumba csap át, és ugyanilyen fogalmakkal akarja megoldani az említett positiv tudományok földadataitól lényegesen és nem egy pontban különböző földadatait.

Hogy ily módon milyen fogalomzavar áll elő, holott épen ellenkezőleg, az ethikai determinismus értelmében és elvei szerint oldva meg az egyes problémákat, az összes nyert eredmények között milyen benső kapcsolat jön létre? erre a kettős kérdésre immár minden oldalról megadtuk a választ. És bátran kimondhatjuk, hogy e válasz — az ethikai determinismus végleges igazolása!

Alig van egyéb teendőnk, mint hogy összegezve a mondotakat, egy rövid visszapillantással, a kifejtett eredményekről s a belőlök levonható consequentiákról befejező áttekintést nyújtsunk.

XIX.

BEFEJEZÉS.

Pontokba foglalva, következő alaptételek tűnnek elé az ethikai determinismus tudományos hitvallása gyanánt:

1. A moralitás és immoralitás, alapjában épen olyan tulajdonsága vagy sajátsága az egyéni physikai és szellemi or-

ganisatiónak, mint a testi és lelki életben nyilvánuló egyéb physikai és szellemi tehetségek És az erkölcsi élet tünetei — épen olyan kifolyásai az individualis szervezeti dispositióknak és hajlamoknak, mint a testi és szellemi élet más jeleiségei. A mint valakinek a natura lehet egészséges vagy beteges testi constitutiója, épen úgy lehetnek egészséges azaz morális, és beteges azaz immoralis eredeti hajlamai. És valamint már organisatiójánál fogva alkalmasabb vagy alkalmatlanabb lehet magasabb szellemi fejlődésre (lángelme vagy idióta), nem kevésbé nagyobb vagy csekélyebb fogékonysága lehet a moralitás és immoralitás iránt is.

2. A mennyiben a moralitás szintügy, mint az immoralitás, alapján és gyökerében hozzá van kötve az organisatióhoz: kifejlődésében is egyik sem az úgynevezett indeterminált akarat műve; hanem az ethikailag determinált character miként való kialakulásának hosszabb-rövidebb fejlődési processus útján létrejött eredménye. Az indeterminált önkényes akarat fogalma, olyan értelemben, mint a «stat pro ratione voluntas»-féle elvben van kifejezve, különben is érvénytelen fogalom lévén metaphysikailag is, ethikailag is, a rá épített elmélet, s a vele szorosabb kapcsolatban álló fogalmak sem tekinthetők tudományosan elfogadhatók gyanánt.

3. Moralitás és immoralitás dolgában, az egyes embernek hatás- és hatalomköre csak arra terjedhet, hogy eredeti erkölcsi characterre határai között, annál a tehetségénél fogva, mely eszes és értelmes természetével jár, moralitását okszerűen fejlesztheti, azaz annak nyilvánulatait jellegzetesebbé teheti az által, hogy az eredeti characterében homályos ösztönként vagy latens dispositio gyanánt rejlő hajlamokat napfényre hozza, s a különböző szenvedélyek, bűntények vagy erények formájában, külső cselekedetekben is megvalósítja: de magát a characteret azért meg nem változtathatja, az emberi hajlamokat lényegökből és természetökből ki nem forgathatja, se azt el nem érheti, hogy mássá legyen erkölcsileg, mint a mivé őt tehetségei kvalifikálják.

Ez az oka 4., hogy az úgynevezett jellemfejlesztés jól fölfogott értelme és föladata nem egyéb, mint az emberi individualis természetben eredetileg benn rejlő előnyös alapsajátságok okszerű kifejtésére s a káros hajlamok kifejlődhetésének megakadályozására irányuló törekvés. A mennyiben pedig a

cselekedet külső formáit akarná determinálni és kierőszakolni: az okosság fejlesztése. Az értelem kiművelése, nevelés, dressura által annyit ugyan elérhetni, hogy a jellem másnak mutatja magát, mint a mi: azt hinni azonban, hogy ily módon magát a jellemet is átalakítottuk — mindenestre nagy tévedés. Valamint az eredetileg hibás testi constitutiót vagy korlátozott szellemi tehetséget semmiféle erőszakos módon sem alakíthatni úgy át, hogy hibátlan testi szervezet, illetőleg a legmagasabb szellemi fejlődésre is alkalmas «tehetség» váljék belőle — mert együgyű, korlátozott eszű emberből soha sem lesz genie — hasonlóképen áll a dolog a jellemre nézve is.

5. Jellem-átalakulás egyedül és kizárólag csak a szervezet átalakulása útján jöhet létre, a mi ismét hosszú, és sok tekintetben ma még érthetetlen physiologiai processus eredménye. Nemzedekről nemzedékre kétséggkívül tökéletesedhetik és tökéletesedik vagy visszafejlődhetnek az organisatio; vele együtt párhuzamosan fejlődhetnek és gyökereiben is módosulhat a character, valamint minden egyéb szellemi tehetség: más gyökeres módja az erkölcsök átalakulásának sincsen.

6. Födolog: a testi egészség és szellemi épség ápolása; nem különben normalis társadalmi viszonyok teremtése. Megfelelő táplálkozás, mozgás, foglalkozás, szóval: hygienikus életmód által lehetőleg elejét venni az organismusra káros befolyású tényezők hatásának; az értelem és érzelmek okszerű kifejlesztése és nemesítése által egyensúlyt hozni létre a szellemi életben; végre arra való társadalmi intézmények segítségével lehetőleg szűk térre szorítani — habár eleve erőszakosan is — az immoralis hajlamoknak külső cselekedetekben való nyilvánulhatását, és így elfojtani a példát, mely vonz, egyszóval: egészséges viszonyokat teremteni, hogy az így támadt egészséges légkörben megfelelő módon erősülhessen és fejlődhessék a szervezet, s már, mint ilyen, fejlettebb alakban szálljon át az utódokra, ha eleve nem is egészen kiirtott, de legalább gyöngébb hajlamokkal az immoralitás iránt: ez az egyedüli mód átalakítani az erkölcsöket. A legfőbb tényezők pedig ennek eszközlésére: az állam, család, egyház.

7. Az állam két irányban tehet fölötte fontos szolgálato-
kat a moralitásnak: mint «erkölcsi intézet» az által, hogy az immoralitás megakadályozásával lehetőleg elzárni törekszik az elerkölcstelenedés útját; és mint «jog-állam» avagy «kényszer-

intézet» a legalitás kierőszakolására, azzal, hogy minden erővel érvényt szerez a törvénynek, s ez által mindjobban és jobban megszilárdítja a jog-, igazság- és törvény-tiszteletet, fölébreszti a kötelességérzetet: mindezt természetesen eleinte csak külsőleg, szoktatás és gépies erőszak útján, és így habár közvetve a moralitás útjait is egyengeti.

8. Nem kevésbé fontos ethikai intézmény: a család. Normalis családi élet, egészséges családi viszonyok, a szülők egészséges testszerkezete és szellemi tehetségei, hajlamaik, elhatározó befolyással lehetnek az utódokra, és így elősegíthetik az új nemzedék characteres egészséges fejlődését. Míg ellenkezőleg, abnormis családi viszonyok, a szülők beteges testszerkezete, extravagans hajlamaik, melyek az öröklés törvényénél fogva az ivadéokra is átszállhatnak: az új nemzedék moralis organisatiójára is kedvezőtlen befolyással vannak.

És ki vonakodnék elismerni 9. a vallás és egyház befolyását az emberi erkölcsökre? Minél eszményibb és céljainak elérésében minél inkább a «szeretet-gyakorlatok» eszközeire támaszkodik valamely vallás: természetesen, a valódi moralitásnak is annál nagyobb szolgálatokat tesz. Minél érzékibb és materialisabb, hatásában is annál inkább ilyen. Legyen azonban őre a szelídebb erkölcsöknek, ápolója a nemesebb érzelmeknek; álljon őrt, nehogy elménkben a gonosz szándék, szívünkben a rideg egoismus mélyebb gyökeret verhessen: és bizonyára olyan hatalmas támaszt talál benne az igazi moralitás, a melynek szolgálatait éppen nem lehet és nem szabad kicsinyleni.

Semmi esetre sem állunk tehát ingatag alapon, ha ismételtén is hangsúlyozzuk:

10. Hogy a moralitás és immoralitás szorosan össze van növe egész existenciánkkal, és mélyen benn gyökeredzik az emberi társadalmi viszonyok szülte factorok: az állami institúciók, család, egyházi intézmények, és egyes physikai befolyások által, habár hosszabb idő alatt, de mégis módosítható organisatióban. E tényezők közbejöttével alakul és fejlődik a character, mint a moralitás egyik alapföltétele, a minthogy ők szolgáltatják az indító okokat, motivumokat is, a moralitás másik alapföltételét, melyek a characteret tette ingerlik. Minden erkölcsi cselekedet pedig, az ilymódon ethikailag determinált (a character és motivum kettős determinációja alatt

álló) akarat eredménye. Melylyel szemben az indeterministicus akarat egész hatása és szereplése a moralis cselekedeteknél merőben illusorius.

Íme az ethikai determinizmus diadala: tudományos jogsútsága, és minden irányban való alkalmazhatósága a philosophiai erkölcsstanban!

Megengedem ugyan, hogy első pillanatra paradoxonokúl tűnhetnek föl az eredmények, a melyekre jutottunk; merevekiül az egyes alaptételek, melyeket fölállítottunk . . . Azonban ez a látszat rögtön megszűnik, a mint tüzetesebben és rendszeresen kezdünk gondolkodni dolgokról, és szem elöl nem tévesztjük, hogy míg egyfelől az ember is minden ízében csak épen olyan természeti leny, mint akármi más, és így életének és lényegének nyilvánulatai sem lehetnek természetfölöttiek; másfelől az erkölcsi élet tüneteiben sem lehet (legalább tudományosan nem) olyan különbséget konstatálni, akár keletkezésök, akár kifejlődésök processusában: mely azokat a szellemi élet más jelenségeitől merőben elkülönítené, és az egész erkölcsi életet, mint az indeterministicus akarat «érthetetlen talányát» állítaná a gondolkodó értelem elé, a melyet hiú kísérlet lenne, okokra és törvényekre akarni visszavezetni.

Ellenkezőleg: a tudományos kutatás és vizsgálódás módszerei, s a tudás alapelvei és eredményei rájuk is alkalmazandók. Ilyen apparátussal pedig, más eredményekre nem juthatunk.

Még akkor sem, ha talán ez eredmények egy csomó előítéletbe ütköznének, avagy talán eddig táplált legszentebb meggyőződésünket alterálnák, sőt magára az erkölcsiségre (?) veszedelmesek volnának!

Mert minket ez ellenvetések egyike sem hoz zavarba.

Lelkiismeretesen jártunk el kutatásainkban. Tényekre, számokra hivatkoztunk minden deductiónkban, alaptalanúl egyetlen egy állítást sem fogadtunk el: eredményeink helyességében sincs tehát okunk kételkedni.

Nem az igazság hibája, hogy eleinte heves megtámadtásoknak és gyanúsításoknak van kitéve. Kivált, ha még hozzá valami érdeket sért, vagy egyesek kényelmét és tekintélyét veszélyezteti.

«A föld mégis mozog!»

És kérdezem, vajon mi kárát vallja az emberiség, hogy

ez az eleinte olyan ártalmasnak rágalmozott igazság végre mégis győzött?

Az ethikai determinismus is ki lehet, és minden valószínűséggel ki is lesz téve, a keserű megtámadások és gyanúsítások egész özönének.

A mikoron azonban majd megjön az ideje — a minek pedig mihamarább meg kell jönnie — hogy a philosophiában sem az apriori fogalom fog praescribálni a tudománynak; hanem az egyoldalú speculatio helyett a tudományos kutatás correct módszerével construált tapasztalati fogalmak szolgáltatandják azon egyedül használható anyagot, melylyel a philosophiának is dolgoznia kell: majd egyszerre lehull a fátyol egy csomó előítéletről, és helyettök az oly hevesen megtámadott »igazságok« foglalandják el a tudományban azon helyeket, melyeket eddig a rideg stabilismus útján az elfogultság tartott lefoglalva.

Ekkoron majd a ma nap még annyi oldalról nem kevesebb előítélettel támogatott indeterministicus theoria helyét is az ethikai determinismus elmélete fogja elfoglalni. És nemcsak a tudomány, de a köztudat is szentesíteni fogja azt az irányelvet (az ethikai determinismus elvét): hogy az erkölcsiségnek mindenestre nagyobb szolgálatot teszünk azzal, ha alapját az emberi meghamisítatlan természetben, támaszait a társadalmi tényezők egész sorozatában keressük és találjuk föl; mintha indeterministicus alapon egész erkölcsi életünket, pusztán a levegőben függő indeterministicus akarat kizárólagos műve gyanánt tekintjük.

«Az az erkölcs (az indeterminismus morálja), melyet minden lépten-nyomon őrizni kell — nem érdemes az őrizetre.»

«That virtue, which requires to be ever guarded, is scarcely worth the sentinel.»

PAUER IMRE.